

NEMOCNICE PŘI BÝVÁLEM KLÁŠTEŘE alžbětinek byla vystavěna v l. 1724—1732, její plán vypracoval sám Kilián Ignác Dienzenhofer. Je to budova prostá, její nečleněná fasáda i kostelík Bolestné Matky boží, kterým stavba v roce 1724 započala, na pohled nenaznačují, že autorem je největší stavitel českého baroka. Její jednoduchost se velmi liší od umělecké rozmanitosti jeho ostatních staveb. Jen archívy dokazují, že je jeho dílem.

Území, na němž je vyzdvížena, bylo původně jiné a před započítím stavby bylo uměle upraveno. Na místě, kde stojí kostel a část západní fronty, byla vyvýšenina,

Úprava zahrady při bývalém klášteře alžbětinek

MIROSLAV VOLEK

která klesla o několik metrů. Aby stavba měla vyrovnaný účín, byl terén uveden do roviny. Jednoduchost zevnějšku je volena úmyslně, je výrazem chudoby řádu, který si nezakládal na vnější okázalosti. Rovněž vnitřní uspořádání odpovídá požadavkům řádu, ačkoli respektuje všechny tehdejší potřeby lidské existence, především vzdušnost, světlost i hygienu.

Zahrada se stavbou kláštera úzce souvisí, takže kdyby měla být uskutečněna přestavba nemocnice, nutno počítat i s úpravou zahrady a s posledním zbytkem vinic, který se tu dochoval do naší doby. Vinice byly na návrší mezi Slupí a Karlovem patrně od pradávna. V dobách Karla IV. byly řádně parcelovány a sousedily jedna s druhou, jak je patrné z viničních knih, v nichž jsou uvedena i jména jejich majitelů.

Zahrada nemocnice u alžbětinek byla dvoudílná, což je patrné i z dnešního půdorysu. Na západ byla ohraňována ulicí Na Slupi, na jihu těsně hraničila se zahradou kláštera řádu servitů, na východě s vinicí apolinářskou a na severu s ulicí Apolinářskou, kdysi Větrnou. Jižní díl, který byl větší, byl zčásti vinicí a zahradou léčivých bylin. Existovala patrně od poloviny 14. stol. kdy majitelem byl lékárník Onofor, o němž celkem nic bližšího nevíme. Podle jména tušíme, že byl cizinec v Praze usdlý. Zahradu prodal r. 1382 lékárníku Augustinovi, který pocházel z Florencie a do Prahy přišel před r. 1353 a zde velmi zbohatl. Byl majitelem domu na Starém Městě pražském a patřila mu i část Střeleckého ostrova. Dalším jeho majetkem byly mlýny a řada vinic. R. 1386 prodal Augustin slupskou vinici novoměstskému měšťanu Mikuláši Ortlínovi, který ji měl v majetku až do r. 1407. Brzy nato byla prodána Erhartu Rai-chovi, který ji r. 1418 opět prodal Jakobu Waiglovi. Podle jmen šlo zřejmě o Němce, kteří byli v Praze usdlí. Druhou, menší, severní část vlastnil r. 1386 Václav Vinař. Zde byl podobně jako ve vedlejší vinici dům a malá zahrada. Uvádění jmen dalších majitelů by bylo záležitostí jenom formální, a proto od něho upouštíme.

Portál kostela sv. Kříže na Novém Městě

Letohrádek v zahradě Kinských

Letohrádek Bertramka

Praha empírová

snímky V. Dousek

*Bítváňský kostel
U hybernů*

*Wimmerova
kašna na
Uhléřském trhu*

R. 1420 bylo celé území na Slupi zpustošeno, domy pobořeny a vinice, pokud nebyly zničeny, neošetřením zpustly.

Opět se na nich pracovalo až po uklidnění bojů a majitelé se často střídali. Po polovině 17. stol. patřila světicímu biskupu J. I. Dlouhoveskému z Dlouhé vsi. Biskup Dlouhoveský si na úpatí při ulici a vedle věžovitého lisu postavil jednopatrový letohrádek. R. 1679 jej spolu s vinicí daroval fundaci svatého Karla Boromejského, tj. útulku pro přestarlé kněze. Při této příležitosti postavil zde dnešní kapli Panny Marie Bolestné. Stála v místech východní partie dnešního kostela. Starý věžovitý lis byl nastaven a proměněn ve zvonici, která byla od nové kaple oddělena dvorkem. Severně od kaple byl malý obytný dům, v němž byla rovněž kaplička zasvěcená sv. Janu Křtiteli. Jižně od Mariánské kaple stál obytný dům, který k ní těsně přiléhá. V přízemí byla klenutá sakristie, předsín, kuchyně, velká obytná místnost a při ní dvě malé světnice, v patře byly čtyři pokoje a menší kabinety. Celý dům byl podsklepen, což se dá předpokládat i u viničního letohrádku; za domkem pak byla studna. Zahrada měla výměru o něco větší než čtyři strychy a byla rozdělena na několik částí. Jednak tu byla zelinárna, jednak štěpnice a na svahu pod letohrádkem vinice.

Útulek pro přestarlé kněze však brzo nestačil, a proto byla postavena nová budova na Zderaze (dnešní barokní součást techniky mezi novou nárožní budovou a kostelem Karla Boromejského).

Posléze byly dům i vinice prodány klášteru servitů, jemuž již náležel obrovský areál s rovinným zahradním úpatím a vinicí, která vystupovala po svahu až po Karlov. Servité však nestačili obhospodařovat celé území a pronajali je staroměstskému konšelu Marku Joanerellimu. Ten dal na vrchol vinice postavit r. 1714 do zděného výklenku sochu patrona vinařů svatého Václava. Socha je z dílny Brokoffů.

Z prospektu Prahy z roku 1681 od Ouden-Allena je patrné, že tu byla terasově stoupající vinice.

R. 1719 přišly do Prahy alžbětinky a v lednu 1722 koupily od řádu servitů vinici, kdysi patřící biskupu Dlouhoveskému. Byly již ve styku se stavitelem Dienzenhoferem, a proto ho požádaly o projekt svého budoucího útulku. V květnu téhož roku se nastěhovaly do letohrádku a v téže době si daly posvětit i část pozemku na hřbitov. Do února r. 1724 byl projekt hotov a po stržení menší kaple koncem července (26. června 1724) počiná se stavba dnešního kostela a západního křídla nemocnice. Obě budovy byly hotovy do listopadu 1725. Na jaře příštího roku začala stavba severního a východního křídla a rok nato byla hotova. Čtvrté, jižní křídlo stavělo se déle pro nedostatek finančních prostředků, od dubna roku 1728 až do května 1732, kdy byly ve velkém sále zavěšeny velké obrazy českých patronů. V témže čase byla vykopána nová studna a teprve několik let poté (1737) byl čas a hlavně dostatek finančních prostředků, aby se začalo i s úpravou ladem ležící zahrady a vinice. Nejdříve byla prozatímně opravena ohradní zeď, která ve středověku byla postavena z volně kladených kamenů nasucho.

V rytině Ringlově-Engelbrechtově z téže doby je zakreslena značně stoupající část vinice, kde mezi réвовými keři jsou tři pravidelné řady ovocného stromoví, jdoucí příčně od východu k západu přes pozemek a označující terasově stupně.

Od jižního nároží nemocnice podél ulice Na slupi jde ohradní zeď dolní části parcely.

Při vchodu do nemocnice, který je tu dodnes, stála nízká fortna, dnes překrytá dvoupatrovou dependencí. Dále k jihu byla branka do dvora a v jihozápadním koutu hospodářské budovy. Na uvedeném pohledu lze zjistit i nerovnosti terénu ulice Na slupi.

R. 1737 bylo započato se stavbou nové ohradní zdi, tentokrát pevné, při jejímž provedení byl rovněž účasten příznivec ústavu, v té době již slavený K. I. Dienzenhofer. Tato pěkná zeď na jižní straně byla bez rozmyslu pobořena v r. 1846, když byla trasována ulice na Albertov; byla nahrazena drátěným plotem, který dodnes na místě zůstává. Na východní straně je zeď (ve velmi špatném stavu) stavěna z opuky a cihel a zastřešena taškovou krytinou. Asi v polovině délky přechází z roviny vysokým zubem prudce do kopce. Zub je vyplněn obloukovou barokní patkou. V nejvyšší části při hřbitůvku, který má rovné niveau, je zeď členěna třinácti slepými arkádami. V jedné z nich stojí ve zděné kapličce (přístěnku) socha svatého Václava. O několik arkád dále je umístěna silně poškozená dobrá barokní socha archanděla Michaela pod plechovým přístřeškem; její původ je neznámý. Mezi dvěma posledními arkádami byla prolomena užší oblouková arkáda a vytvořena trojice výklenků; před střední byl postaven železný klíč.

Na severní straně podél ulice Apolinářské je pět slepých arkád a po prudkém sestupu při přechodu k mírnému sklonu straně opět obloukově vyzděný zub.

Dole u počátku téže ulice byla prolomena široká vrata v r. 1778, kdy přikoupen malý pozemek zvaný Cíp, a zeď odtud obloukem prodloužena k severozápadnímu nároží kaple svaté Tekly. V této části ohradní zdi byla v nové době provedena změna a na místě brány prolomen široký vjezd pro auta; jinak až na zničenou část je ohradní zeď cele barokní.

Zahradní zeď není tu pouhou zábranou vstupu nebo pohledu do zahrad. Má platnost architektonickou pro scelení a průhledovost zahradního interiéru i užitkovou pro udržování tepla a proti vnikání mrazu, větru atd. Je tedy i zeď, která byla v místech hřbitova pročleněna slepými arkádami, lemovanými maltovanými pasy, a propojena obloukovými spojkami mezi výše a nízko stojícími partiemi, nezbytnou architektonickou složkou celku.

Dvoudílnost zahrady je dána tvarem pozemku. Jižní část je a byla plochá; severní měla ploché úpatí, na kterém stával letohrad, jež později vystřídal viniční dům. Nad ním se zvedal svah s upravenými terasami, vrcholek je opět plochý, uměle srovnaný. Jižní terasy vznikly asi v 16. stol., neboť středověk takovou úpravu pozemků dosud neznal. Na starých pohledech naznačují terasy pravidelné řady stromů. Vidíme-li na nich jen tři řady stromů, je to proto, že další jsou zakryty budovou kláštera, jehož střešní hřeben je ve stejné výši jako niveau hřbitůvku. Teras i s vrcholkem je pět.

Po zřízení ohradní zdi byl jižní plochý díl zahrady nově urovnán, odstraněny pahrbky a poslední zbytky skal podél úpatí svahu a podél východní strany byly postaveny skleníky. Takto vzniklý nový areál byl pak znovu rozdělen a osázen. Pramen vody, který tu vytékal, byl sveden do laboratoře a lékárny. V jihozápadním rohu byly postaveny hospodářské budovy a při nich „Dolní dvůr a Horní dvůr“; ten byl za kostelem pod viniční stráni.

Znovu byly zahrady upraveny v l. 1746—1747 po devastaci, kterou utrpěly za vpádu pruského vojska. Úprava byla provedena jistě na podkladě půdorysného plánu zpracovaného v r. 1737.

Velmi přesný obraz o zahradě podává prospekt Prahy od D. J. Hubera, který vyšel r. 1769 a zaznamenává stav z r. 1765. Rovinná poloha zahrady má na něm při západní ohradní zdi dvě nízké hospodářské budovy s připojeným Dolním dvorem. Za ním směrem k východu jde pruh štěpnice, končící za jihovýchodním nárožím nemocnice rovnou linií keří, a odtud až k ohradní východní zdi je zelinárna a květnice. Jsou rozloženy podél hlavní osově cesty položené od východu k západu a lemované keří.

Po obou stranách této cesty je po pěti čtvercových polích se záhony. Jižní ohradní zeď není tak rovná, jak ji naznačují plány, ale před východním nárožím je mírně zkosená. Svah nad touto rovinou je naznačen šrafováním a osázen révou. Mezi jejími keří jsou čtyři příčné řady ovocného stromoví čili čtyři terasy. Na vrcholku (pátá terasa) k jihu stojí uprostřed kruhového prostranství vysoký dřevěný kříž označující hřbitov. Kříž a válcový tvar podstavce jsou z r. 1846 a nahradily kříž, který zde postavily jeptišky po svém příchodu r. 1722. Nedaleko kříže směrem k východu je zděný výklenek, ve kterém stávala socha svatého Václava.

Plán Huberův si můžeme porovnat s plánem F. J. Hergeta z r. 1722. Po zakoupení „cípu“ změnil se nepatrně půdorys zahrady na severu, kdy vznikla podél východní fronty nemocnice jízdní cesta lemovaná štěpy. Na plánu jsou vyznačeny jen tři terasové stupně na jižním sklonu svahu. Čtvrtý je příliš úzký, než aby mohl být v měřítku plánu zaznamenán. Terasy jsou vyznačeny cestami, z nichž první vede od západu od rizalitu nemocniční budovy k východní ohradní zdi do míst, kde v nové době byla zřízena lurská kaple. Druhá vede šikmo na rizalit východního křídla a třetí na severovýchodní nároží nemocnice ke kapli svaté Barbory z r. 1767. Plocha hřbitůvky je olemována v pravém úhlu řadami stromů. Osázení této části je dosud viniční, kombinované s ovocnými stromy. Jižní plochá část je upravena podobně jako za Hubera.

Totéž až na malé změny vidíme i na plánu Prahy od Jüttnera z r. 1811. Z archívních materiálů se dovídáme, že v l. 1806—1807 byly hospodářské budovy v jihozápadním koutě ohradní zdi ve špatném stavu. Proto Herget zaznamenal jen malé obdélné stavení s chlévem. Jüttner má celý tento kout po obou stranách zdi vyplněn chlévy nepoměrně většími; jejich zbytky jsou v terénu patrné. V oné době začala být zahrada výnosná jak v oboru květinářském, tak v zelinářství, zato vinice již degenerovala a posléze zanikla úplně.

Podle hygienických nařízení přestalo se tehdy na hřbitově pochovávat, a proto tato část zahrady zpustla. R. 1845 byly kosti sebrány, vloženy do společné hrobky v severovýchodním koutě a terén nad hrobkou upraven. Ze svisle kladených kamenů byl zde vytvořen kříž a osázen květinami; před prolomenou střední arkádou byl postaven litý železný kříž, celá partie parkově upravena jako tichý kout procházek a vysázeny smuteční vrby.

K hřbitůvku se vystupuje po terasách jižního svahu, navzájem propojených kamennými schody. První stupeň je na severu lemován poměrně vysokou opěrnou zdí, podchycující vyšší partie; na jihovýchodním konci stojí skleník. Druhá terasa, po jejímž okraji vede cesta k lurské kapli, je poměrně široká a vedou k ní do skleníku

kamenné schody, jejichž osa určuje na vrcholu příčnou cestu podle západní strany hřbitůvky. Třetí terasa je úzká a čtvrtá o málo vyšší má břeh jen ve východní polovině své délky; západní byl srovnán do roviny a stojí na něm novodobá besídka. Pátá terasa je upravena jako hřbitůvek, podle něhož jde zmíněná příčná cesta, křižující podélnou cestu od budovy nemocnice ke kapli svaté Barbory. Svah skloněný k západu má dva přirozené stupně a je zarostlý degenerovanými ovocnými stromy a křovinami. Dole na úpatí je zbytečný novodobý plot.

Z pozdějších stavebních změn v zahradě je možno uvést: r. 1827 byla vykopána nová studna, pod vrchem před východním průčelím nemocnice zřízena masivní kamenná kašna barokních tvarů. V téže době byla o něco zvýšena ohradní zeď kolem hospodářských budov. R. 1854 byla přestavěna stará fortna na dnešní dependenci a r. 1895 postavena k východnímu nároží nemocnice směrem do zahrady úmrličí kaple.

Zahradu u nemocnice Na slupi dlužno považovat za prvořadou památku jak proto, že se v ní dochoval poslední dokument viničního charakteru této části Prahy, tak i proto, že se na její úpravě podílel Kilián I. Dienzenhofer. Konečně za ni hovoří i důvody praktické, z nichž na předním místě je rekreační pro nemocnění provoz, i užitkové pro vědecky řízenou bylinárnu, která má v chráněné poloze příznivé podmínky i pro pěstování rostlin cizokrajných.

Nový vzhled zahrady by měl brát zřetel k nutnosti těchto úprav:

1. Opravit a na jižní straně dostavět ohradní zeď, omítnout ji a znovu zastřešit.
2. Zrušit zastaralé a nepoužívané skleníky v dolní části, zřízené asi počátkem našeho století.

3. Upravit rovinnou část podle starých plánů křížem položenými osovými cestami a jednotlivé čtvrti osadit čtvercovými záhony, lemovanými keři. Plochu osázet léčivými rostlinami, jak tomu bylo od středověku (zahrada byla původně lékárenská a po dvě stě let nemocniční. Květinový dekor je v užitkové zahradě vždy vhodný).

4. Zpevnit terasy, opravit schody a cesty, plochy využít pro ozdobné květiny. Vrcholovou partii s kaplí, sochami, křížem a architektonicky zhodnocenou ohradní zdí upravit tak, aby její památky byly zasazeny do vhodného zeleného rámce. Kolem rondelu, který vystupuje z terénu, a kolem ohradních zdí osadit nízké stříhané špalíry, právě tak jako kolem cest. Sochu sv. Michala přenést do kaple sv. Barbory a tak ji ochránit před dalším chátráním.

5. Parkově zhodnotit svah sklánějící se k západu a upravit spojovací cesty podél zdí. Bylo by možno uvažovat i o vysazení kulovitých tvarových štěpů, které byly charakteristické pro barokní zahrady.

6. Provést průzkum sklepů v severních partiích kláštera, kde patrně budou zachovány dobré viniční sklepy, o nichž se mluví v archívních zprávách.